

3. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття.: Кол.монографія / За ред.М. Шульги – К., 1999.
4. Щекин Г. Политическая элита Украины: попытка анализа и оценки // Персонал. – 1997. – № 1.
5. Гельман В. “Сообщество элит” и пределы демократизации: Нижегородская область // Полис.– 1999. – № 1.
6. Елизаров В. Элитистская теория демократии и современный российский политический процесс // Полис. – 1999. – № 1.
7. Крыштановская О. Трансформация старой номенклатуры в новую российскую элиту // Общественные науки и современность. – 1995. – № 1.
8. Куколев И. Трансформация политических элит // Общественные науки и современность. – 1997. – № 4.
9. Пляйс Я. Російська політична еліта та їхня поведінка у контексті президентських виборів 2000 року // Політична думка. – 2000. – № 2.
10. Ашин Г. Смена элит // Общественные науки и современность. – 1995. – № 1.
11. Ашин Г. Формы рекрутирования политических элит // Общественные науки и современность. – 1998. – № 3.
12. Політологія: Навч.посібник для вузів / Упоряд. та ред. М. Сазонова. – Харків, 1998.
13. Тертичка В. Застосування елітної теоретичної моделі в ухваленні державно-політичних рішень // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць Укр. Академії державного управління при Президенті України. Одеський філіал. – Вип. 2. – Одеса, 1999.
14. Бурега В., Заблоцкий В. Суспільство в період транзиції: український контекст. – Донецьк, 2001.
15. Крэстева А. Власть и элита в обществе без гражданского общества // Социс. – 1996. – № 4.
16. Хоффман-Ланге У. Элиты и демократизация: германский опыт // Социс. – 1996. – № 4.

Summary

The article considers peculiarities of political elite in transitional societies. The author analyses views of foreign and national scientists: Dg. Higli, R. Gunter, V. Helman, O. Kryshchanivska, I. Kukolev, O. Miasnikov, H. Ashyn, U. Hoffman-Lange, V. Tertychka, M. Sazonov, M. Shulga, H. Shchokin on the problem of elites transformation.

О. Ф. Штейнле

ЕЛІТА ТА РОЗПОДІЛ СУСПІЛЬНОГО КАПІТАЛУ

В сучасній науковій та публіцистичній думці важко знайти термін, який би поширився настільки швидко та вживався настільки часто, як поняття “еліта”. Воно стало невід’ємною частиною понятійного апарату таких дисциплін, як політологія, соціологія, історія, соціальна філософія. В 1990-х роках в російській науці почав фор-

муватися новий міждисциплінарний напрям – елітологія. В Україні протягом 1991-2007 рр. було захищено понад 25 дисертацій, присвячених сутності та історії еліти [1-24]. Водночас, як це не дивно, еліта – популярний і часто вживаний термін – залишається одним з найбільш багатозначних і дискусійних понять. Різниця у розумінні сутності еліти породжує дискусії та суперечки, які мало сприяють вивченню цього феномену.

В принципі, наявні визначення еліти можна об'єднати у два головні підходи. Перший визначає еліту як правлячу верхівку у суспільстві (варіанти його назви: владний, статусний, структурно-функціональний, аналітичний, політологічний підхід, лінія Моска (Ласуела, Міллса) тощо). Другий підхід під елітою розуміє кращу, обрану частину суспільства; людей з видатними якостями та характеристиками (варіанти назви: нормативний, ціннісний, меритократичний, культурологічний підхід, лінія Парето) [25, с.5; 26, с.60]. Правляча верхівка та аристократія духу – дві різні соціальні групи. Їх співпадіння є, мабуть, ідеалом політичного устрою, коли кращі представники суспільства керують державою. Але в реальному житті цей ідеал є часто мало- або взагалі недосяжним.

Тому виникає питання: чому ці два різні соціальні феномени отримали одну назву – “еліта”? Можливо, це зумовлено помилкою класиків елітизму (в першу чергу, Вільфредо Парето) та їх послідовників, які не досить чітко формулювали це поняття? Або, можливо, суперечливість у трактуванні еліти породжена складністю та неоднозначністю самого феномену, який важко описати звичними термінами? Відповісти на ці питання можна, якщо уважно проаналізувати твори основоположників елітизму та найбільш яскравих представників різних підходів у вивченні еліти. Адже, якщо суперечливість поняття “еліта” породжена неоднозначністю того феномену, який воно описує, то в працях різних дослідників не могли не відбитися суттєві спільні риси еліти як суспільного явища.

Об'єктом дослідження стали концепції еліти Г. Моска (викладена у праці “Правлячий клас”) [27; 28], В. Парето (“Компендіум із загальної соціології”) [29], Р. Міхельса (“Соціологія політичної партії в умовах сучасної демократії”) [30; 31; 32; 33], Х. Ортега-і-Гасета (“Бунт мас”) [34], К. Мангейма (“Діагноз нашого часу”) [35], та Р. Міллса (“Владна еліта”) [36], а предметом – спільні характеристики еліти, які виділяли класики елітизму. Оскільки концепції класиків елітизму вже ставали об'єктом більш ґрунтовних та цілісних досліджень [37], тому їх розгляд буде обмежений лише найважливішими моментами, необхідними для розуміння самих концепцій.

В усіх працях класиків елітизму під елітою розуміється меншість, яка відіграє важливу роль у суспільстві, непропорційно велику для своєї чисельності, та відокремлена від інших соціальних груп бар'єрами (біологічними, психологічними або соціальними). Ці риси еліти як соціальної групи проявилися в кожній з розглянутих концепції, незалежно від кута зору її автора та його наукових уподобань.

Концепція правлячого (політичного) класу Гаєтано Моска.

Італійський дослідник Г. Моска у роботі "Правлячий клас" одним з перших почав розглядати питання про політичну верхівку (не вживаючи поняття "еліта"). За ним, в суспільстві завжди існує невелика група – правлячий клас, що виступає монополічним власником влади. Члени цього класу панують над масами за допомогою своєї організованості та видатних якостей. В основі соціальних змін лежить боротьба між елітою та масами, що і складає зміст історії: "...існують два класи людей – клас правлячих і клас керованих. Перший, завжди менш численний, виконує усі політичні функції, монополізує владу і насолоджується тими перевагами, що дає влада, тоді як другий, більш численний клас, керується і контролюється першим. ... на додаток до великої переваги – організованості, що випала на долю правлячої меншості – вона так сформована, що складові-індивіди відрізняються від маси керованих якостями, що забезпечують їм матеріальну, інтелектуальну і навіть моральну перевагу; або ж вони є спадкоємцями людей, що володіють цими якостями. ... вся історія цивілізованого людства зводиться до конфлікту між прагненням домінуючих елементів монополізувати політичну владу і передати її у спадщину і прагненням розколоти старі сили і підняти нові; і цей конфлікт породжує безконечні процеси ендосмосу і екзосмосу між вищими класами і певною частиною нижчих" [27, с.9,11,18].

Концепція еліти Вільфредо Парето.

Інший італійський дослідник В. Парето ввів до наукового обігу сам термін "еліта". Щоправда, під елітою він розумів як найбільш видатних людей, так і правлячу верхівку ("...складемо клас тих, хто має найбільш високі індекси у своїй сфері діяльності, який ми назвемо обраним класом, елітою... – корисно розділити цей клас на дві частини: виділимо тих, хто прямо чи опосередковано грає помітну роль в управлінні суспільством та складає правлячу еліту; інші утворюють неправлячу еліту" [29, с.61]). Цим самим він розпочав суперечку стосовно змісту поняття "еліта", яка триває й досі. Риси еліти як важливої обраної меншості проявляються в концепції Парето досить чітко. "...повсюдно існує малочисельний правлячий клас, що утримує владу частково силою, частково зі згоди класу тих, яки-

ми керують, значно більш численного” – пише він у своїй праці “Компендіум із загальної соціології, –...межа, що відділяє її [еліту – О.Ш.] від іншого населення, не є і не може бути точною..., що, однак, не означає, що непотрібно розглядати ці відмінності” [29, с.61,68]. В. Парето абсолютизував роль еліти в суспільному житті, вважаючи, що лише від неї залежить хід історії. Це добре підмітив російський елітолог Г. Ашин: Парето розглядає суспільство як систему і водночас вважає, що вся система задається однією своєю частиною – елітою [37, с.83].

Концепція олігархії Роберта Міхельса.

Німецький дослідник Р. Міхельс відомий, перш за все, своїм законом “залізної олігархії”, який він вважав універсальним законом розвитку суспільства. Згідно з ним, олігархія – влада небагатьох – є неминучою у великих соціальних структурах, які потребують організації. Тому демократія як пряма влада народу є об’єктивно неможлива через формально-технічну неможливість залучення всіх членів спільноти до управління. Олігархія – група вождів, що керує масами, – має ті ж самі риси, що й правлячий клас Г. Москі та еліта В. Парето: обрана меншість, що відіграє важливу роль у суспільстві. Сам Р. Міхельс надавав їй наступну характеристику: “Більшість Людства ніколи, скоріше за все, не буде здатним до самоуправління. Навіть в тому випадку, коли незадоволеним масам вдасться позбавити панівний клас його влади, то...в середовищі самих мас с необхідністю з’явиться нове організована меншість, яка візьме на себе функції панівного класу [30, с.189]. “Маса взагалі ніколи не готова до панування, але кожний індивід, що входить до неї, здатен на це, якщо він володіє необхідними для цього позитивними чи негативними якостями, щоб піднятися над нею і висунутися у вожді” [32, с.76]. “Вожді, що є спочатку творінням мас, поступово стають їх власниками. Одночасно з утворенням вождизму, обумовленого тривалими термінами заняття постів, починається його оформлення в касту” [31, с.84-85].

Концепція добірної меншини Хосе Ортеги-і-Гасета.

Погляди Х. Ортеги-і-Гасета суттєво відрізняються від концепцій Г. Москі, В. Парето та Р. Міхельса. Якщо перші звертали увагу, в основному, на еліту як правлячу верхівку, то Ортега-і-Гасет вважається класиком ціннісного підходу до визначення еліти. В його розумінні еліта – це аристократія духу, яка є меншістю обраних людей, які переважають масу психологічно: “Суспільство – завжди динамічна єдність меншини і мас. ... добірний чоловік – це не вередун, який вважає себе вищим від інших, а той, хто вимагає від себе більше, ніж інші. ... у суспільстві існують процеси, чинності та функції

найрізноманітнішого порядку, які саме своєю природою особливі і яких тому, без особливого ж хисту, не можна добре виконувати. ...раніше ці особливі чинності були в руках кваліфікованих меншин..." [34, с.17,18,19]. Як бачимо, у Ортеги-і-Гасета інший критерій виділення еліти – не володіння владою, а особистісна перевага – але, не дивлячись на це, суттєві риси еліти не змінилися. Як і в його попередників, "аристократія духу" Ортеги-і-Гасета є обраною меншістю, що відіграє важливу роль у суспільстві.

Концепція плюралізму еліт Карла Мангейма.

К. Мангейм одним з перших абстрагувався від поняття еліти лише як правлячої верхівки, або як провідної культурної верстви. Його увагу привернула причина формування обох цих груп – нерівномірний розподіл засобів виробництва, панування та насилля, а також особистісна нерівність людей. Згідно з ним, еліти формуються в кожній сфері суспільного життя: "...концентрація засобів виробництва, а також засобів політичного та воєнного панування...призводить, як за капіталізму, так і зі комунізму, до панування меншості. ... Існують основні типи еліти: еліта у сфері політики, організації, знання, мистецтва та релігії. ... з одного боку, визначальним для творчості елітарних груп у області культури є прагнення зберегти певну відокремленість і замкнутість, з іншого боку, важливо також, щоб притік людей до цих груп допускав їх селекцію...з більшого суспільства" [35, с.290,313,316]. Як бачимо, основні риси еліти у К. Мангейма ті ж самі: меншість, обраність, виняткова важливість на фоні сірих мас.

Концепція владної еліти Райта Міллса.

Американський соціолог Р. Міллс відомий, перш за все, своєю інституційною теорією еліти. Згідно з нею, владну еліту складає невелика група людей, що керує найбільш важливими інститутами в суспільстві. У випадку США до неї він зараховував керівництво органів державної влади, власників та головних менеджерів великих корпорацій, а також вищий генералітет і керівників військового відомства. Критерій виділення еліти у Р. Міллса досить чіткий: "З централізацією засобів інформації та політичної влади деякі люди досягли в американському суспільстві такого положення, яке дає їм можливість дивитися на звичайних людей, так сказати, зверху вниз... Владна еліта складається з людей, що займають такі позиції, які дають їм можливість возвиситися над середовищем звичайних людей та приймати рішення, що мають великі наслідки" [36, с.23,24].

Як бачимо, в усіх концепціях класиків елітизму під елітою розуміється меншість, яка відіграє важливу роль у суспільстві, непропо-

рційно велику для своєї чисельності. В такому визначенні зникають відмінності між статусним та ціннісним підходами у розумінні еліти. На перший погляд, це навіть трохи дивний висновок, адже протиставлення еліти як правлячої верхівки та еліти як кращих людей суспільства є головним питанням у дискусії щодо її сутності. Більшість дослідників вирішували це протиріччя, приймаючи одну точку зору і відкидаючи іншу. "...ціннісна інтерпретація еліти страждає, на наш погляд, ще більшими недоліками, ніж структурно-функціональна. – пише Г. Ашин, – ... Але якщо вимоги мудрості, "добродетельності" для еліти – норматив, який начисто спростовується дійсністю, тоді – хай нас пробачать за каламбур – в чому цінність ціннісного підходу? ...І якщо вже доводиться обирати одну з двох наведених вище концепцій, політолог, на наш погляд, повинен віддати перевагу альтиметричній моделі" [37, с.187,194]. Йому заперечує інший видатний російський вчений Ж. Тощенко: "...до еліти належить не просто той, хто має владу чи гроші (капітал) (причому чим більше, тим краще), а той, хто характеризується необхідним набором громадянських та моральних якостей, які дозволяють без знижок, натяжок і обману називати людей її представниками, як власників всього кращого, що накопичило людство в процесі свого розвитку, бути частиною цивілізації, а не її викривлених модифікацій" [38, с.132]. Ця суперечка триває і досі, мало що прояснюючи у пізнанні еліти.

Однак деякі дослідники вказували й іншу точку зору – можливість синтезу цих 2 підходів у 1, який би примирив і перших, і других. Таку цікаву думку висловив С. Кьоллер, який припустив, що в суперечці про еліту поєднання 2 неістинних концепцій може дати 1 істинну або, принаймні, більш повну [37, с.194]. Крім нього, такі спроби здійснювали Дж. Сарторі (який виділяв владну меншість і елітну меншість), Р. Міллс (виділяв владну та духовну еліти) [37, с.191]. Найбільш відомими у цьому відношенні є праці прибічників теорії плюралізму еліт: К. Мангейма, Й. Шумпетера тощо [35; 39], які виділяли еліти в кожній сфері суспільного життя (економічній, політичній, культурній, релігійній).

Але це є більше суперечкою про слова. Щоб виправдати вживання одного терміну стосовно кількох типів обраних меншин, потрібно поставити в один ряд критерії їх виділення (багатство, владу, авторитет, особисті заслуги, знання, уміння, навички тощо). В цьому світлі є дуже цікавою концепція французького соціолога

Альтиметрична модель суспільства – поділ суспільства на вертикально розташовані верстви за багатством та владою.

П. Бурдье стосовно різних видів полів та капіталів. За ним, поле – це арена змагань соціальних діячів або груп за поліпшення своїх позицій, за здобуття більш привілейованого місця в суспільній ієрархії. Воно виступає різновидом ринку, де використовуються різні види капіталів (економічний, соціальний, культурний, символічний, політичний тощо) [40; 41; 42, с.220]. Капітал, за Бурдье, виступає як потенціал людини до боротьби за “місце під сонцем”; чим більшим капіталом володіє людина, тим більш вагомими є її дії в суспільстві. Сам дослідник розрізняв досить багато різновидів капіталу, серед яких можна виділити економічний капітал (засоби виробництва, фінанси), політичний капітал (статус у вертикалі влади), культурний капітал (знання, уміння, навички) та символічний капітал (авторитет, престиж). Всі ці різновиди тісно пов’язані між собою та можуть трансформуватися один в одного. Подібні ідеї виказувалися і до П. Бурдье. За прикладом можна далеко не ходити – схожу думку мав В. Парето, який поряд з владою і багатством ставив честь та повагу: “...честь і повага...також складає певний капітал” [29, с.67]. Однак цілісного вигляду ця ідея набула саме у концепції П. Бурдье.

Ця концепція дуже добре показує, що причиною формування як еліти статусу (правлячої верхівки), так і еліти заслуг (аристократії духу) є процес концентрації певного виду суспільного капіталу в руках незначної меншості суспільства. Виникнення еліти спричинене нерівномірним розподілом капіталу в суспільстві, коли мізерна частина концентрує в своїх руках непропорційно велику частину засобів виробництва і суспільного продукту (економічна еліта, еліта багатства), владних повноважень (політична чи політико-адміністративна еліта) або ж продукує більшу частину духовних благ (культурна еліта, еліта заслуг). Тому не лише можливо, а й потрібно використовувати поняття “політична еліта” як невеликої групи, що концентрує в своїх руках політичну владу. Адже в основі формування правлячої верхівки лежить той же принцип, що й в основі формування інших типів еліти – концентрації суспільного капіталу. А подібним явищам повинні відповідати подібні поняття, що їх позначають.

Інша річ, що кожен вид капіталу має свої характерні особливості, які не можуть не вплинути на ту еліту, що концентрує в своїх руках цей капітал. Культурний капітал (знання, уміння, навички) невіддільний від конкретної людини, тоді як політичний (владні повноваження) можна втратити. Тому стосовно представників політичної еліти є справедливим вираз – “Втратив владу – і ти вже не еліта”. Відмінності між різними видами капіталів та елітами обов’язково існують, але це, скоріше, відмінності між різновидами одного явища, ніж між принципово різними явищами. Адже спільна риса еліти

– концентрація капіталу в руках мізерної меншості – завжди залишається.

Щоправда, є ще одне заперечення, до якого охоче звертаються прибічники ціннісного підходу – лексичне значення самого терміну “еліта”. Більшість противників використання поняття “еліта” для позначення правлячої верхівки апелюють до словників, в яких еліта визначається “кращі, відбірні представники суспільства”. Тому “політична еліта” є просто насильством над мовою, коли слово вживається для позначення зовсім іншого явища. “В “Словаре русского языка” С.І. Ожегова – пише один з найбільш послідовних противників визначення владної верхівки Росії як еліти Ж. Тощенко, – термін “еліта” стосовно суспільства розкривається так: “*кращі* [курсив мій – Ж.Т.] представники будь-якої частини суспільства, угруповання” [38, с.124]. Г. Ашин, не погоджуючись з ним стосовно використання поняття “еліта”, також визнає: “Раз існує певне явище – особлива роль правлячої меншості в соціально-політичному процесі, значить, потрібен і відповідний термін, який його фіксує. Інша справа, що Парето ввів не дуже вдалий термін...” [43].

Однак чи настільки невдалий термін ввів до наукового обігу В. Парето? Як вказує Г. Ашин у тому ж нарисі з історії поняття “еліта”: “Термін “еліта” веде своє походження від латинського *eligere* – вибирати; в сучасній літературі отримав широкий вжиток від французького *élite* – кращий, відбірний, обраний. Починаючи з XVII століття він вживався (купцями, зокрема) для позначення товарів найвищої якості. У XVIII столітті його вживання розширилося, він починає вживатися для найменування “обраних людей”, передовсім, вищої знаті, а також відбірних (“елітних”) військових частин. З XIX століття поняття це стали використовувати також у генетиці, селекції, насінництві для позначення кращого насіння, рослин, тварин для їх подальшого розведення. В Англії, як свідчить Оксфордський словник 1823 року, цей термін став застосовуватися до вищих соціальних груп у системі соціальної ієрархії” [43]. Сам Парето у своїх творах, опублікованих італійською мовою, вживав вираз “*le classi elette*” (буквально – “обрані класи”; не кращі, а обрані!), який в публікаціях французькою мовою замінив на французьке “*élite*” [29, с.78].

У своєму первинному значенні “елітний” означає “обраний” (а не “кращий”). Це дозволяє показати суттєві риси еліти. Оскільки вона – завжди мізерна меншість, яка має вигідне соціальне становище, то, з одного боку, повинна існувати система бар’єрів, що відокремлюють її від іншої частини суспільства, а з іншого – повинна бути наявною система відбору членів еліти, яка б забезпечувала її відтворення (або передача елітарного статусу у спадок, або клієн-

тарна система, або ж система, заснована на конкуренції потенційних членів еліти). Так поняття “еліта” охоплює одразу кілька важливих рис обраної меншості. Тому відмовлятися від цього поняття лише тому, що навколо нього точиться багато суперечок, навряд чи виправдано. Адже відомо, що в суперечці народжується істина.

Поняття “еліта” може суттєво збагатити історичні дослідження. Особливо продуктивним є елітологічний підхід, який передбачає комплексне вивчення еліти із залученням методів історії, політології, соціології, культурології, соціальної філософії тощо. Його головна засада – об’єднання зусиль різних дисциплін у вивченні спільного об’єкта – еліти – подібна до ідеї “тотальної історії”, яку пропагувала і продовжує пропагувати школа “Анналів”. Щоправда, введення нового терміну до обігу історичної думки породжує нові важливі проблеми. Наприклад, використання поняття “еліта” у вивченні радянської історії вимагає з’ясувати: як же співвідноситься еліта, яку виділяє дослідник, з іншими соціальними групами (номенклатурою, бюрократією, інтелігенцією тощо)? І над “елітою” нависає загроза перетворитися на “паперову” групу, що існує лише в уяві дослідника і анітрохи не пояснює соціальну структуру радянського суспільства. Тому багато істориків уникають цього терміну, вважаючи достатнім наявний понятійний апарат. М.С. Дорошко висловив з цього приводу досить цікаву думку: можливо, поняття “еліта” слід залишити політологам та соціологам, а історики мають користуватися поняттями, вживаними в той період, який вони досліджують. Ця думка, безперечно, несе в собі раціональний момент (нагадуючи про принцип історизму та вимогу врахування особливостей конкретного історичного періоду), але ж історія не може замикатися в своїх дисциплінарних межах. Співпраця історії та інших дисциплінами сприяє їх взаємозбагаченню у пізнанні суспільства та людини. Однак для плідної співпраці необхідно, щоб ці дисципліни розмовляли на одній мові, мали спільні терміни. Одним з таких термінів є “еліта”. Тому його розповсюдження у історичних дослідженнях – це не хизування модним терміном, а прояв важливого процесу зближення суспільно-гуманітарних дисциплін.

Таким чином, вести мову про наявність в суспільстві еліти можна, якщо невелика група людей концентрує в своїх руках непропорційно велику частину суспільного капіталу (багатства, влади, авторитету чи знань). Це призводить до формування кількох типів еліти (економічної, політичної, духовної), які займають провідні позиції у різних сферах суспільного життя. Саме поняття “еліта”, незважаючи на його дискусійність та неоднозначність, дуже добре охоплює значущі риси цієї соціальної групи.

Джерела та література

1. Токарева Т.М. Місце і роль управлінської еліти в суспільстві перехідного типу: Дис... канд. соціол. наук. – Харків, 1996.
2. Бондарук С.Д. Роль еліти як суб'єкта соціального поступу в історіософії Вячеслава Липинського: Дис... канд. філос. наук. – К., 1997.
3. Сафонова Г.Л. Механізми соціального контролю за діяльністю політичної еліти: Дис... канд. політ. наук. – К., 1997.
4. Михайльова К.Г. Політична еліта посттоталітарного суспільства: соціологічний портрет (на прикладі Харківського регіону): Дис... канд. соціол. наук. – Харків, 1997.
5. Приходько С.М. Теорія еліти в українській суспільнополітичній думці: Дис... канд. політ. наук. – К., 1998.
6. Щербак О.А. Проблема формування національної еліти України крізь призму преси 90-х років: Дис... канд. філол. наук. – К., 1999.
7. Козловська Л.В. Порівняльний аналіз формування української політичної еліти на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-ті роки): Дис... канд. політ. наук. – Одеса, 2000.
8. Латигіна Н.А. Політичні еліти в системі управління посткомуністичним суспільством (структурно-функціональний аналіз): Дис... канд. політ. наук. – К., 2000.
9. Баранцева К.К. Еліта як духовно-інтелектуальний феномен (соціально-філософський аналіз): Дис... канд. філос. наук. – К., 2001.
10. Галь Б.О. Інтеграція української еліти до політико-адміністративних структур Російської імперії в ХVІІІ – першій третині ХІХ ст.: Дис... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2001.
11. Чеमेкова С.В. Правляча еліта України: сутність, особливості та протиріччя формування і функціонування: Дис... канд. політ. наук. – Одеса, 2002.
12. Горобець В.М. Проблема легітимації еліти козацької України в зовнішньополітичній діяльності Гетьманату: стосунки з Росією та Річчю Посполитою (1654-1665 рр.): Дис... д-ра іст. наук. – К., 2002.
13. Дубовик Н.А. Ідеї консенсусу в концепціях політичних еліт: Дис... канд. політ. наук. – К., 2003.
14. Мандзій Л.С. Правляча політична еліта України: суть та етапи становлення: Дис... канд. політ. наук. – Львів, 2003.
15. Струкевич О.К. Провідні політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини: Дис... д-ра іст. наук. – Чернівці, 2003.
16. Атаманюк З.М. Соціально-філософські концепції української національної еліти: Дис... канд. філос. наук. – Одеса, 2003.
17. Логвиненко О.С. Становлення політичного лідерства управлінської еліти в суспільстві перехідного періоду: Дис... канд. політ. наук. – К., 2004.
18. Зоткін А.О. Становлення регіональних владних еліт в Україні: Дис... канд. соціол. наук. – К., 2005.
19. Хлистун І.Г. Національне виховання в родинах української еліти (кінець ХІХ – початок ХХ століття): Дис... канд. пед. наук. – Умань, 2006.
20. Селютіна Н.Ф. Формування політико-адміністративної еліти і особливості прояву її суб'єктивного потенціалу на регіональному рівні: Дис... канд. наук з держ. управління. – Харків, 2006.

21. Крюков О.І. Політико-управлінська еліта України: особливості становлення та розвитку в умовах суспільної трансформації: Дис... д-ра наук з держ. упр. – К., 2007.
22. Дащаківська О.Ю. Політична еліта України: проблема легітимації: Дис... канд. політ. наук. – Львів, 2007.
23. Мельник Л.М. Ідеї національної еліти в історії української політичної думки другої половини ХІХ ст.: Дис... канд. політ. наук. – К., 2007.
24. Добіжа В.В. Формування політичної культури сучасної владної еліти в Україні: Дис... канд. політ. наук. – К., 2008.
25. Мохов В.П. Элитизм и история: Проблемы изучения советских региональных элит. – Пермь, 2000.
26. Ашин Г.К. Правящая элита и общество // Свободная мысль. – 1993. – № 7.
27. Моска Г. Правящий класс // Культурологічний часопис "І". – 2006. – № 45.
28. Моска Г. Правящий класс // Социологические исследования. – 1994. – № 10.
29. Парето В. Компендиум по общей социологии // Антология мировой политической мысли. – В 5-ти тт. – Т. 2: Зарубежная политическая мысль XX в. – М., 1997.
30. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии // Антология мировой политической мысли. – В 5-ти тт. – Т. 2: Зарубежная политическая мысль XX в. – М., 1997.
31. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии // Диалог. – 1990. – № 5.
32. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии // Диалог. – 1990. – № 7.
33. Михельс Р. Демократическая аристократия и аристократическая демократия // Социологические исследования. – 2000. – № 1.
34. Ортега-и-Гассет Х. Бунт масс: Вибрані твори. – К., 1994.
35. Манхейм К. Диагноз нашего времени. Пер. с нем. и англ. – М., 1994.
36. Миллс Ч.Р. Властвующая элита. – М., 1959.
37. Ашин Г.К. Курс истории элитологии. – М., 2003.
38. Тощенко Ж.Т. Элита? Клань? Касты? Клики? Как назвать тех, кто правит нами? // Социологические исследования. – 1999. – № 11.
39. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. – К., 1995.
40. Бурдьє П. Социология политики. Пер. с франц. – М., 1993.
41. Бурдьє П. Дух государства: генезис и структура бюрократического поля: <http://bourdieu.narod.ru/bourdieu/PBetat.htm>.
42. Ручка О.А., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. – К., 1995.
43. Ашин Г.К. Элита: история термина: http://www.elitarium.ru/2004/08/05/jelita_istorija_termina.html

Summary

The article is dedicated to the consideration of 2 main approaches to the determination of elite: power (elite as the ruling group) and value (elite as the best representatives of society). Author comes to the conclusion: there is no great difference between these approaches, because they describe different types of the elite.